

УДК 811.161.2'373.21

В.О. ЯЦІЙ

Про походження ойконіма *Белз*

У статті здійснено історико-етимологічний аналіз ойконіма *Белз* – одного з найдавніших поселень північної Львівщини¹. На матеріалі документально засвідчених історичних фіксацій назви міста простежено фонетичні модифікації досліджуваного оніма в хронології.

Ключові слова: антропонім, особова назва, апелятив, дериват, топонім, ойконім, історично-топонімія, географічний термін.

Про те, що територія, на якій нині розташоване місто *Белз* (нагадаємо, що воно знаходиться на р. Солокія (бас. р. Вісла) у Сокальському районі Львівської обл.), була заселена давнину, вказує хоча б той факт, що на його околицях археологами розкопано первісні житла, знайдено уламки глиняного посуду й крем'яні знаряддя праці доби енеоліту (III тисячоліття до н.е.) [1]. Наведений ойконім (найменування поселення) цікавий, насамперед, з двох причин: по-перше, це назва історичного міста у Західній Україні; по-друге, завдяки своєму давньому виникненню та функціонуванню онім *Белз* досі не має єдиного та – найважливіше – переконливого пояснення своєї етимології. Ці причини й спонукали здійснити пропоновану розвідку.

На сторінках історичних пам'яток одна з перших фіксацій назви населеного пункту *Белз* документально засвідчена 1030 роком – «Ярослав взя *Белзь*» [2]; «Ярославъ *Белъ*зы взалъ», 1030 та 1377 р. [3]; «оу *Белза*», 1150 р., 1425 р. [4]; Всеволод *Белзький*, 1180 р. [5]; «во *Белзь*», 1188 р. [6]; «въ *Бѣлзь*», 1188 р. [7]; «Володымеръ согласис со Всеволодомъ Мстиславичомъ *Бѣлзскимъ*», 1188 р. [8]; «живаше въ *Бѣлзѣ* <...> и да Василкови», 1204 р. [9]; Александръ Всеволодичъ *Бѣлзскій*, 1206 р. [10]; «во *Белзѣ*», 1208 р. [11]; «и приа *Белзь*», 1210 р. [12]; «зъ *Бѣлза*», 1211 р. [13]; *Белжанѣ*, 1221 р. [14]; «около *Бѣлза*», 1225 р. [15]; «радомъ же дасть *Белъзь*», 1231 р. [16]; «около *Бозкоу (белза) вою*», 1231 р. [17]; «видити по поле *Белъзскимъ*», 1259 р. [18]; «Левъ посла со своею ратью. Тюима. и Василка *Белжанина (белъжанина)*», 1282 р. [19]; «городы. что ми былъ даль. *Белъз*. и Червень. и Холмъ», 1288 р. [20]; *Белз*, 1347 р. [21]. Він же згодом: «коро(7) леви держати лвовьскую землю исполна, а намъ держати володимѣрьскую, луцкую, ве(8)лзьскую», 1352 р. [22]; «а на то послуси князь юрьин глѣбовичъ велзьскии», 1368 р. [23]; «при в[о]лоубезномъ калисти кп(□)пи холмьскомъ и велъзскомъ», 1376 р. [24]; «волости <...> *Белзские*», 1392 р. [25]. У «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» зафіксовано

* Див. ще статтю, присвячену цій же проблематиці: Яцій В.О. Про назву поселення Прикарпаття Галич // Праці Центру пам'яткознавства: Збірник наукових праць / [ред. колегія: О.М. Титова (гол. ред.), В.І. Акуленко, Л.О. Гріффен, Т.В. Кара-Васильєва, Б.В. Колосок та ін.]. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК, 2011. – Вип. 19. – С. 195–199.

такий історичний матеріал, як-от: «пана *Белзкого*», 1468 р. та «пана *Белского*», 1479 р. [26]. Пізніші згадки досліджуваного прикарпатського оніма мають дещо інші фонетичні форми. Наприклад: «около *Бѣлза*», 1499 р. [27]; *Белзь*, 1502 р. [28]; «Великий князь Ярослав *Бѣлзы* взялъ», кінець XVI ст. [29]; *Белзь* (без дати) [30]. Важливе історичне писемне джерело «Архив Юго-Западной России» також містить зафіксовану необхідну інформацію про аналізований ойконім – зокрема пор.: «пань Прокопъ *Бѣлдага* зъ *Белза*», 1599–1650 роки [31]; «Jego mości panu Kocowi, sędzie *Belzkiemu*», 1612–1695 роки [32], «miasta y miasteczka <...> *Belz*», 1632 р. [33], «w *Belzie*», «w ziemie *Belskiej*», 1669 р. [34]; «iego mości pana wojewody *Belskiego*», «wielmożnego pana wojewody *Belskiego*», «imci pana wojewody *Belskiego*», 1686–1725 роки [35], «письмо къ старостѣ и воеводѣ *Белзскому*», «illustriamo palatino *Belzensi* supremo», 1708 р. [36]. На сторінках «Йосифінської метрики» (1785–1788) найменування львівського поселення фігурує як *Белз* (*Belz*) у 1785–1788 роках [37]. Одночасно, в «Słowniku geograficznemu Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich» чітко сказано, що «*Belz*, miasto królewskie», «sławna też jest ziemia *belzka*», «z *Belza*», «w *Belzie*», «Biskupstwo Chelma i *Belza* obejmuje ziemię *belzką*», «księztwa *belzkiego*», «na województwo *belzkie*», «u *Belza*», «*Belzki* powiat» 1880 р. тощо [38]; згодом досліджувана назва поселення зафіксована як *Белз*, 1987 р. [39]. Список можна розширити за рахунок споріднених топонімів, які утворюють щільний ареал на порубіжних українських теренах. Наприклад, *Бевз* – поселення в колишній Подільській губернії [40], *Бевзівська*, *Бѣвзова* – мікрогідроніми (криниці) у с. Вільхівчик Корсунь-Шевченківського району та в с. Вільків Шполянського району Черкаської обл. [41], *Бевз* – призаводгосп у Дунаєвецькому районі Хмельницької обл. (історично – фільварок, відомий з кінця XIX – початку XX ст.) [42], гідронім *Бевзівська* (інше найменування – *Бивзівська*) – с. Вільхівчик Корсунь-Шевченківського району Черкаської обл. [43]; (похідні) *Belzec* (2), *Belzki Sielec* – колишні поселення в Галичині [44], с. *Belzec* і місцевість *Belżyce* в колишній Люблінській губернії [45], р. *Белзѣць* (*Бѣльзець*) – у басейні Західного Бугу Львівської обл. [46] тощо.

Стосовно походження назви міста *Белз* у дослідників немає, на жаль, однозначності думок. Так, досі відомі такі версії:

1) колектив укладачів базового довідкового історичного джерела «Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область» схильний уважати, що аналізований онім на Львівщині дериваційно пов'язаний із давнім апелятивом, наприклад, давньоруське *бѣлизь* «біле місце», «галявина серед темних лісів» [47]. Однак, у цьому поясненні виникають питання стосовно того, яким чином назви *Белз/белз* утворилися з *бѣлизь*? Водночас, ці ж дослідники підтримують версію про те, що для аналізованої назви вірогідна також і мотивація іншим словом – *бевз* «непрístupне болотне місце» [48];

2) найменування населеного пункту *Белз* – полонізований батлізм (із ятвязького *bilsas* «білий») [49];

3) досліджувана назва поселення постала від ілліризму (з **bulz-* / **buls-* «брус», «балка») [50];

4) ойконім похідний від польського діалектного *belzy (betzy) się* «білिति-ся» [51];

5) онімний дериват від балтійських географічних назв у гнізді **bauz-* [52];

6) С. Роспонд, покликаючись на Я. Рудницького, розглядає найменування досліджуваного населеного пункту *Белз* як похідне від бойківськ. *beŷca* «глибока пропасть», «глибока вода», *beŷz* «глибоке, заросле травою русло потоку». [див.: 53].

Урахування цих й інших особливостей пояснення етимології ойконіма *Белз* дозволяє безспідставно говорити про неоднозначність генези цього слова, про що, власне, свідчить апелювативний слов'янський матеріал.

Навний у нашому розпорядженні лексичний фактаж схиляє до думки про розгляд досліджуваного оніма *Белз* як лексико-семантичного утворення з переходом плавного звука *-л-* у *-в-* від відповідного поширеного географічного терміна. На потенційність наведеного чітко вказують такі апелютиви, як-от: українське *бевз* «глибока поточина, позаростана, темна, зі стрімкими берегами», *бѣвза* «провалля», «прямовисний схил гори», «глибока вода» [54], діалектне (гуцульське) *бевз* «темна пропасть» [55], *бевз* «глибоке темне провалля», *бѣвза* «безодня, провалля» [56], бойківське *бѣвза (бевз, бѣўза, бевс,* (також варіант суміжної метатези) *бевза)* «провалля», «прірва», «глибинь», «стрімкий бік гори», «непрохідні місця», «безодня», сюди ж і *бевзина* «провалля», «прірва», «глибинь» [57], *беўз* «глибока, заросла долина потоку», «глибока прірва», «глибоке провалля», «глибоке урвище», «крутий схил гори», *бѣўза* «глибоке провалля», «глибока вода», *бѣвз(а)* «болотяна місцевість», «болотяне місце в річковій долині» [58], *бѣвзина* «провалина», «прямовисний схил гори» [59], *бевзіха* «тоня на березі плавні на західному боці лиману» [60], російське діал. *белзовец* (назва рослини) [61] тощо.

Варто, на нашу думку, наголосити на тому, що номен *бел(в)з* широко представлений не тільки в слов'янських топонімах. Цей апелютив продуктивно відобразився також у власних особових найменуваннях. На користь цього твердження доцільно, вочевидь, додати поширене сучасне українське прізвисько *Бевз** [62]; *Бевз* – прізвисько жителя с. Човниця Ківерцівського району Волинської обл. («від прізвиська *Бистранський*»); *Бевза* (прізвисько жительки с. Четвертня

---

* Зауважимо, що у цьому випадку (маємо на увазі пояснення етимології антропоніма *Бевз* та похідних від нього пропріальних дериватів) особову назву дослідники-антропонімісти цілком переконливо зводять до іншого апелютива – *бевз* зі значенням «дурень», «йолоп», «роззява» [68; 69].

Маневицького району Волинської обл.) [63]; (парадигматичні) *Бѣвза*, *Бѣлза*, (похідне на *-енк-о*) *Бѣвзѣнко*, (вторинне на *-ик*) *Бѣвзик*, (дериват на *-ук* /*-'ук*) *Бевзюк*, (відтопонімне утворення на *-ськ-ий*) *Бѣвський* [64]; (відтопонімні похідні на *-цьк-ий*) *Белзицький* [65], *Белзѣцький* (на нашу думку, тут від ойконіма *Белзѣць*) [66]; старопольські *Belz*, 1264 р., *Belza*, 1385 р. [67]; *Belz* (: *Martinum Belz*, 1462 р.; *Nicolaus Belz*, 1490 р.; «Present(e) domin(o) Ioanne Bels, altaria», 1494 р.) [68]; *Belzo*, *Belziuk* [69]*; польські *Belz*, (парадигматичне) *Belza*, (похідні) *Belzak*, *Belzecki*, *Belzek*, *Belziak*, *Belzowski* [70] і подібні прізвища.

Отже, дослідження назви населеного пункту *Белз* як одного з найдавніших поселень, що нині знаходиться на Сокальщині – важливий матеріал для зведеного загального історико-етимологічного словника ойконімів України.

Джерела та література

1. Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область / ред. кол.: В.Ю. Маланчук (голова редкол.), М.Я. Гнидюк, Б.К. Дудикевич [та ін.]. – К. : Гол. ред. Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1968. – С. 738.
2. Полное собрание русских летописей, издаваемое Государственной Археологической комиссией Российской Академии Наук: Ипатьевская летопись. – Петроград, 1923. – Т. II. – С. 130, 136; *Шульгач В.П.* До старожитньої гідронімії України: *Белзєць*, *Пересута*, *Убідь* (етимологічний коментар) / В.П. Шульгач // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 55.
3. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / відп. ред. О.С.Стрижак. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 26–27; Полное собрание русских летописей: Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку. Фототипическое воспроизведение 2-го изд. 1926–1928. – 540 стб. – М. : Издательство восточной литературы, 1962. – Т. I. – С. 149.
4. Полное собрание русских летописей: Ипатьевская летопись. Фототипическое воспроизведение издания 1908 г. XVI с., 938 стб., 87, IV с. – М. : Издательство восточной литературы, 1962. – Т. II. – С. 406.
5. Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область... – С. 133.
6. Полное собрание русских летописей: Ипатьевская летопись... – С. 662.
7. Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археологической комиссией: Ипатьевская летопись. – СПб., 1843. – Т. II. – С. 321.
8. Там само. – С. 321.
9. Полное собрание русских летописей: Ипатьевская летопись... – С. 721.
10. Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археологической комиссией: Ипатьевская летопись. – СПб., 1843. – Т. II. – С. 330.
11. Полное собрание русских летописей: Ипатьевская летопись. Фототипическое воспроизведение издания 1908 г. XVI с., 938 стб., 87, IV с. – М. : Издательство восточной литературы, 1962. – Т. II. – С. 725.
12. Там само. – С. 728.
13. Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению... – С. 331.
14. Полное собрание русских летописей: Ипатьевская летопись... – С. 739.
15. Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению... – С. 336.
16. Полное собрание русских летописей: Ипатьевская летопись... – С. 765–766.
17. Там само. – С. 766.
18. Там само. – С. 841.

* К. Римут схильний убачати в антропонімі *Belz* безпосередній зв'язок із первісним *bl'zъ, що означає «щось біле, блискуче». [див.: 79].

19. Там само. – С. 889.
20. Там само. – С. 911.
21. Полное собрание русских летописей. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Пандырного. – М.: Наука, 1975. – Т. XXXII. – С. 212.
22. *Розов В.* Українські грамоти XIV – першої половини XV в. / Володимир Розов. – К. : Українська Академія Наук, 1928. – Т. I. – С. 6.
23. Там само. – С. 16.
24. Там само. – С. 22.
25. Полное собрание русских летописей. Хроники... – С. 64.
26. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. I. – С. 91.
27. Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографического комиссией: Ипатьевская летопись... – С. 362.
28. Там само. – С. 363.
29. Полное собрание русских летописей, издаваемое по высочайшему повелению Археографического комиссией: Летопись по Воскресенскому списку. – СПб. : В типографии Эдуарда Праца, 1856. – Т. VII. – С. 330.
30. Там само. – С. 240.
31. Архив Юго-Западной России. – К., 1904. – Ч. I. – Т. 11. – С. 72.
32. Там само. – С. 532
33. Архив Юго-Западной России. – К., 1883. – Ч. I. – Т. 6. – С. 657.
34. Архив Юго-Западной России. – К., 1888. – Ч. II. – Т. 2. – С. 274, 280.
35. Архив Юго-Западной России. – К., 1904. – Ч. I. – Т. 12. – С. 264, 297, 309.
36. Там само. – С. 619, 620.
37. Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / відп. ред. П. Захарчичина ; уклад.: П. Пироженко, В. Сіверська. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 23.
38. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / pod. red. F. Sulimierskiego. – Warszawa : Nowy Świat, 1880. – Т. I. – S. 129–130.
39. Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р. / відп. ред. В.І. Кирненко, В.І. Стадник. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1987. – С. 186.
40. Russisches geographisches Namenbuch / begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden : Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1963. – Bd I – S. 301.
41. Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / за ред. О.П. Карпенко. – К. : Обереги, 2004. – С. 403.
42. *Торчинська Н.М.* Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н.М. Торчинська, М.М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – С. 58.
43. Словник гідронімів України / ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 36.
44. Russisches geographisches Namenbuch... – S. 321.
45. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі... – С. 27; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego... – S. 131.
46. Словник гідронімів України ... – С. 38; *Янко М.Т.* Топонімічний словник України: словник-довідник / М.Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – С. 37.
47. Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область... – С. 738.
48. Там само. – С. 738.
49. *Шульгач В.Л.* Вказана праця. – С. 55–56; *Янко М.Т.* Вказана праця. – С. 37.
50. *Шульгач В.Л.* Вказана праця. – С. 55–56.
51. Там само. – С. 55–56; *Янко М.Т.* Вказана праця. – С. 37.
52. Там само. – С. 37.

53. *Котович В.В.* Походження назв населених пунктів Опілля : Монографія / В.В. Котович. – Дрогобич : Відродження, 2000. – С. 51.
54. *Марусенко Т.А.* Матеріали к словарю українських географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / отв. ред.: В.В. Мартынов, Н.И. Толстой. – М. : Наука, 1968. – С. 215.
55. *Жегуц І.* Словник гуцульського говору в Закарпатті / І. Жегуц, Ю. Піпаш. – Мюнхен : Quickdruck, 2001. – С. 18.
56. *Піпаш Ю.О.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород : Ужгород. Нац. ун-т, 2005. – С. 11.
57. *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок : У 2-х ч. / М.Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – С. 47.
58. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі... – С. 27.
59. *Марусенко Т.А.* Вказана праця. – С. 215.
60. *Шульгач В.П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В.П. Шульгач. – К. : Інститут української мови НАН України, 1998. – С. 53.
61. Словарь русских народных говоров / под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. – М. ; Л. : Наука, 1966. – Вып. 2. – С. 212.
62. *Андрущенко В.* Наш університет / Віктор Андрущенко. – К. : Київ. книжк.-журн. фабр., 2010. – С. 70; *Редько Ю.* Словник сучасних українських прізвищ / Юліян Редько. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2007. – Т. 1. – С. 42.
63. Словник прізвищ північно-західної України : У 3-х т. / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2009. – Т. 1. – С. 88.
64. *Редько Ю.* Вказана праця. – С. 42–43, 50.
65. Історія міст і сіл Української РСР: Івано-Франківська область / ред. кол.: О.О. Чернов (голова), Т.В. Бернацек, І.К. Васюта [та ін.]. – К.: Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1971. – С. 417.
66. *Редько Ю.* Вказана праця. – С. 50.
67. *Rymut K.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny / Kazimierz Rymut. – Kraków : Wyd-wo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1999. – Т. I. – S. 28.
68. Słownik staropolskich nazw osobowych / pod red. W. Taszyckiego. – Wrocław : Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1965. – Т. I. – S. 120.
69. *Rymut K.* Вказана праця. – S. 28.
70. Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / wyd. K. Rymut. – Kraków : PAN, 1992. – Т. I. – S. 239–240.

Яций В.А. О происхождении ойконима *Белз*

В статье проведено историко-этимологический анализ ойконима *Белз* – одного из древнейших поселений Львовщины. На материале документально засвидетельствованных исторических фиксаций названия города прослежено фонетические модификации исследуемого онома в хронологии.

Ключевые слова: антропоним, личное имя, апеллятив, дериват, топоним, ойконом, историческая топонимия, географический термин.

Yatsiy V.A. On the origin of the *Belz* oikonym

In the article the historical-etymological analysis of oikonym *Belz* – as the one of the most ancient settlements of Lviv region is done. On the material of documentally authenticated historical fixations of the settlement name there phonetic modifications of mentioned oikonym are traced.

Key words: anthroponym, personal name, appellative, derivate, toponym, oikonym, historic toponymy, geographic term.

Подано до друку: 16.05.2012 р.